

GONDOLATOK A BÜNTETŐELJÁRÁS FOGALMÁRÓL ÉS A BIZONYÍTÁS ELMÉLETI HÁTTERÉRŐL

HÁGER Tamás

bíró (Debreceni Ítéltábla); óraadó (DE ÁJK)

„Iustitia est regnorum fundamentum”
(A jog az országok talpköve)

1. Bevezetés

Az emberi társadalom rendje, az államhatalom által megszabott normák ellen súlyosan vétő személy ősidők óta felelősségre vonással, joghátrányokkal számolhat. Már a nemzetségi-törzsi társadalmakban, de különösen az állam létrejöttével a társadalmi viszonyok, az egyén és az állam kapcsolata először csak szokásjogi úton, majd később írott jogforrások által részletekbe menően is szabályozottá vált. Léteznek olyan, a társadalmi együttélést, illetve az államhatalmat veszélyeztető emberi magatartások, melyek évezredek óta büntetendők. Ilyennek tekinthető a biblikus formában is tilalmazott emberölés, azaz egy másik ember életének jogellenes kioltása, vagy akár a lopás, mely idegen vagyontárgy jogtalan elvételével valósul meg.¹ Amint már Cicero kifejtette, a törvények arra ügyelnek, azt akarják, hogy a polgárok kapcsolatai sértetlenek legyenek, és halállal, száműzetéssel, börtönnel, bírsággal sújtsák azokat, akik a törvényeket megbontják.²

A társadalom, majd az állam létrejötte után az azok rendjét megsértő személyt meghatározott, kezdetben szakrális formaságok mellett vonták felelősségre. Eleinte a büntetés célja a megtorlás volt, majd az később, a történelem fejlődése során, megelőzéssé enyhült.

2. A büntetőjogi felelősségre vonás rendje, a büntetőeljárás

A bizonyítás elméleti kérdéseinek vizsgálata előtt fel kell tennünk a kérdést, hogy mit is jelent pontosan a büntetőeljárás, melynek keretében a hatóság a bizonyítást végzi. A büntetőper célja nem vitásan a társadalom, az állam rendjét megsértő

¹ 2Mózes 20,1–14.

² CICERO: *De Officiis*. III. 5.

személy felelősségre vonása, megbüntetése, Franz Liszt nyomán „a bűncselekmény által megbillent jogrend” helyreállítása.³

A XIX. század elején Vuchetich Mátyás latin nyelvű művében kiemelte, hogy a büntetőeljárás mindazon cselekmények összessége, amelyek által az állam a büntető törvényekből fakadó jogait a bűncselekmények elkövetőivel szemben érvényesíti.⁴ Vuchetich fogalom-meghatározása kifogástalan, mert nyilvánvaló, hogy a büntetőeljárás az államhatalom egyik fő eszköze a bűnözés visszaszorítására.

A magyar büntetőeljárás kodifikációjára Nyugat-Európától eltérően csak a XIX. század végén került sor. Az 1896. évi XXXIII. tc. (továbbiakban Bp.) hatálybalépésével a büntető perjogot tekintve is a modern államok sorába lépett hazánk, mely időszzerű elvárást szemléletesen fogalmazta meg a magyar bűnvádi eljárási javaslatra tett észrevételeiben Friedmann Bernát ügyvéd, kritikával illetve a magyar jogalkotást, hogy nem sikerült kódexbe foglalni a bűnvádi eljárást a XIX. század végéig.⁵ A Bp. hatálybalépése, a modern, európai perjog megteremtése alapvetően új utakat jelölt ki a büntető eljárásjog fejlődésében, számos olyan kérdést felvetve, mely a jogtudomány képviselőit részletes reflexiókra készítette.

Finkey Ferenc rámutat, hogy a büntetőjog két részre oszlik, az anyagi és alaki részre. Az alaki jogra nézve, nyilvánvalóan az akkor hatályos Bp. jellegének megfelelően, a bűnvádi perrendtartás kifejezést használja. A büntetőper gondolatai szerint egyesek által elkövetett cselekmények beszámítása és megbüntetése felett a vádló és a vádlott között keletkezett, a törvény szabályai szerint a bíróság előtti vita, illetve annak lefolytatása.⁶ E fogalom-meghatározás a Bp. szellemében születve a per kontradiktórius voltát hangsúlyozza ki erőteljesen.

Angyal Pál okfejtése szerint a büntetőeljárás olyan, egymással láncolatszerűen összefüggő és előrehaladó cselekmények sora, melyeket az állam szervei és bizonyos esetekben magánszemélyek az állam büntetőjogának megvalósítása érdekében fogamatosítanak.⁷ E jeles jogtudós definíciójában az eljárás dinamizmusa, célirányos, haladó volta tükröződik markánsan.

Vámbery Rusztem gondolatai értelmében „a modern büntetőper sarkpontja a vád, amelyet előkészíteni, s amely felett dönteni a büntetőper hivatva van.”⁸ A bűnvádi per genus proximuma nála a vád elbírálásában jelenik meg.

³ IRK Albert: *A magyar anyagi büntetőjog*. Pécs, Dunántúli Egyetemi Nyomda, 1928. 229.

⁴ VUCHETICH Mátyás: *A magyar büntetőjog rendszere. II. könyv. Gyakorlati büntetőjog*. (ford. Király Tibor) Buda, Magyar Királyi Egyetem Nyomdája, 1819. 59–63.

⁵ „Ily államnak sietnie kell, hogy e téren is elfoglalja helyét a modern államok között.” Ld. FRIEDMANN Bernát: *Észrevételek a bűnvádi eljárási javaslat irányeszméi felett*. Budapest, Pfeiffer Ferdinánd Bizománya, 1889. 1–2.

⁶ FINKEY Ferenc: *A magyar büntetőeljárás tankönyve*. Budapest, Politzer Zsigmond Kiadása, 1899. 2–3.

⁷ ANGYAL Pál: *A büntetőeljárásjog tankönyve*. Budapest, Athenaeum, 1915. 1.

⁸ VÁMBÉRY Rusztem: *A bűnvádi perrendtartás tankönyve*. Harmadik kiadás. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1916. 6–7.

A szocialista büntető jogelmélet képviselője, Kocsis Mihály véleménye szerint a büntető igazságszolgáltatás a büntetőeljárás alakjában valósul meg és olyan tevékenység sorozatot jelent, amelyet a hatósági és magánszemélyek végeznek. Az eljárás előrehaladó, célirányos, céltudatos és nemcsak összessége, hanem szövedéke is az eljárási jogoknak és kötelezettségeknek.⁹

A hatályos eljárási törvényt elemző kortárs jogtudomány a büntetőeljárást elsősorban a céljának oldaláról fogalmazza meg. Király szerint a büntetőeljárás a törvény által feljogosított hatóságok és más személyek cselekményeinek olyan sora, amelyek arra irányul, hogy megállapítsák, történt-e bűncselekmény, s ha igen, annak ki az elkövetője, akire a büntetőjogot kell alkalmazni.¹⁰ A szerző rendkívül fontosnak tartja, hogy a büntetőeljárás nem válhat a „féktelen elnyomás” eszközévé, ezért mindig kényes egyensúlyra kell törekednie cselekményei során, figyelemmel arra, hogy a büntetőjogi felelősségre vonás menetében alapvető emberi jogok elvonására, korlátozására kerülhet sor.¹¹ Úgy látom gondolatai a múltra nézve, a jelenre pillantva és a jövőbe tekintve is örökérvényűek. Az állam kezében, részben a büntetőjogi eszközök által rendkívüli hatalom összpontosul. Fokozott figyelmet kell ezért fordítani az állammal vádoltként szembekerülő alanyok jogainak biztosítására a fegyverek egyenlősége elvének jegyében. A történelem számos példát mutatott arra, hogy a politikai hatalom kriminális úton kívánt elégtételt venni ellenfeleivel, vagy mondhatjuk, ellenségeinek tekintett ellenérdekű csoportok tagjaival szemben, ami a XXI. századi demokratikus jogállamban nyilván elfogadhatatlan.

Pusztai László Király fogalom-meghatározásából kiindulva fejti ki, hogy az igazság megállapításának folyamatát az eljárási törvények egymásra épülő szakaszokra bontva szabályozzák, rendszerint két fő részt, az előkészítő eljárást és a bírósági eljárást különböztetik meg.¹²

Az eljárás célját és folyamatjellegét Angyalhoz és Királyhoz hasonlóan fogalmazza meg Erdei Árpád. Álláspontja szerint ugyanis „a büntetőeljárás a büntetőjogi felelősség eldöntésére irányuló, jogilag szabályozott folyamat”.¹³ A meghatározandó fogalom lényegének megjelölése vitathatatlan és szemléletesen rámutat az eljárás folyamatjellegére, céljára.

A büntetőjogi felelősség megállapításához a részletesen szabályozott büntetőeljáráson keresztül visz az út. Büntetőeljárás nélkül nincs bírósági ítélet, azaz nem kerülhet sor a büntetőjogi felelősségről szóló bírói döntésre.¹⁴ A büntetőeljárás szabályrendszerének betartása és az igazságnak megfelelő, de legalábbis a valósággal

⁹ Kocsis Mihály: *A büntetőbíró küzdelme az igazságért*. Doktori értekezés tézisei. Pécs, 1968. 10–11.

¹⁰ Király Tibor: *Büntetőeljárás jog*. 3., átdolgozott kiadás. Budapest, Osiris, 2003. 16.

¹¹ Király Tibor: A büntetőeljárás jog útjai. *Magyar Jog*, 1985/3–4. 252. Ld. még Pápai Tarr Ágnes: *A büntetőeljárás gyorsításáról*. Budapest, Gondolat, 2012. 21.

¹² Pusztai László: *A büntetőper előkészítése*. In: Erdei Árpád (szerk.): *Tények és kilátások*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1995. 33–46.

¹³ Erdei Árpád: *Tanok év tévtanok a büntető eljárásjog tudományában*. Budapest, Eötvös, 2011. 24.

¹⁴ Hager Tamás: A megalapozatlanság kiküszöböléséhez vezető folyamat a másodfokú büntetőperben. *Jogelméleti Szemle*, 2013/2. 29., <http://jesz.ajk.elte.hu/hager54.pdf>.

összhangban álló ítélet tényállása és az eljárási szabályok szerves összefüggésben állnak. A bíróság a tényállást a bizonyítékok megvizsgálása, majd sokoldalú, kölcsönös értékelése után állapítja meg. Az igazság megállapítását a jog a bíróságra bizza, és csak a bíróságot ismeri el az igazság megállapítására kompetensnek. Amint Erdei felidéri, ezt nevezi Király a bíróság igazságmonopóliumának.¹⁵ A büntetőjogi felelősségről való döntés a büntetőeljárásban realizálódik. A bírói igazságmonopólium a modern demokráciában vitathatatlan, mint ahogy a büntetőeljárás dinamikus folyamattal jelleget is.

Tremmel Flórián a büntetőeljárást strukturális megközelítésből tekintve az állami szervek közhatalmi tevékenysége igen fontos részének tekinti, utalva rá, hogy az igazságszolgáltatás a bíróság feladata, de büntetőeljárási cselekményt más szervek, így az ügyészség és nyomozhatóságok is folytatnak.¹⁶

Herke, Fenyvesi és Tremmel kifejtik, hogy a büntetőeljárás alapvetően a perbeli főszemélyek eljárás-cselekményeiből és eközben a köztük kialakuló, bonyolult, gyorsan változó eljárási jogviszonyokból áll. Angyalhoz és Kocsishoz hasonlóan mutatnak rá, hogy a procedúra eljárási cselekmények láncolata és eljárási jogviszonyok szövedéke.¹⁷ Álláspontjuk véleményem szerint maradéktalanul osztható. Az egyes eljárási cselekmények szervesen összefüggnek, egymás folyamányaként épül fel a büntetőeljárás. Az egyes aktusok közvetlenül érintenek más eljárási cselekményeket, melyek végső célja a büntetőjogi felelősségre vonás.

Farkas Ákos azt világítja meg, hogy a történeti fejlődés változásai ellenére a büntetőeljárás alapvető feladata és célja nem más, mint a bűncselekmények felderítése és a büntetőjogi felelősség kérdéséről való döntés.¹⁸ E szerző továbbá monográfiájában kriminológiai megközelítésből fejti ki, hogy az igazságszolgáltatás egyik legfontosabb feladata a bűnözői célok megghiúsítása. A büntető igazságszolgáltatást, s értelemszerűen az eljárást rendszerszemléleti alapon is vizsgálja és azt nyílt rendszerként írja le, melyet az „input–through put–output folyamatok, a negatív antrópia, a differenciálódás és a ekvifinalitás” is jellemezznek.¹⁹

Bárd Károly általánosságban, eltekintve a kontinentális és az angolszász per közötti eltérésektől, a büntetőeljárás lényegét egy múltbeli történés megállapításában, rekonstruálásában jelöli meg.²⁰

A büntetőeljárás célját vizsgálva Elek arra hívja fel a figyelmet, hogy ebben gyakran olyan értékek jelennek meg, amelyek feszült viszonyban állnak és nehezen egyeztethetőek össze. Példaként említi az igazságosság, a jogbiztonság és a jog-

¹⁵ ERDEI i. m. 51.

¹⁶ TREMMEL Flórián: *Magyar büntetőeljárás*. Dialóg Campus, 2001. 31.

¹⁷ HERKE Csongor – FENYVESI Csaba – TREMMEL Flórián: *A büntető eljárásjog elmélete*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2012. 35.

¹⁸ FARKAS Ákos – RÓTH Erika: *A büntetőeljárás*. Budapest, Complex, 2012. 24–25.

¹⁹ FARKAS Ákos: *A falra akasztott nádपालca. Avagy a büntető igazságszolgáltatás hatékonyságának korlátai*. Budapest, Osiris, 2002. 26–31.

²⁰ BÁRD Károly: *Fairness in Criminal Proceedings*. Budapest, Hungarian Official Journal Publisher, 2008. 49–50.

béke fogalmait, amelyek egymáshoz való viszonyát végső soron a jogerő fogalmának szabályozásában találjuk.²¹

A külföldi jogirodalomra tekintve láthatjuk, hogy az angolszász jogtudomány képviselője, Jonathan Herring a büntetőjog (criminal law) fő céljának a társadalmat ért kriminális sérelmek csökkentését látja.²² Az alaki jog (criminal procedure law) pedig nyilvánvalóan az eljárási kereteket és rendet biztosítja az anyagi jog érvényesítéséhez, azaz az elkövető felelősségre vonásához. A common law rendszer jogelmélete a büntetőeljárást konkrétan olyan, garanciális alapelveket megfogalmazó törvényi szabályokban határozza meg, melyben végbemegy az igazságszolgáltatás folyamata.²³

Mind a hazai, a kontinentális európai, de a common law rendszerre is jelentős hatással bír az Emberi Jogok Európai Bíróságának (továbbiakban EJEB vagy Bíróság) gyakorlata. Az alapvető jogok és szabadságok²⁴ érvényesítése alapvetően az EJEB feladata. A Bíróság székhelye Strasbourg. A bírák létszáma az Európa Tanács tagállamainak számától függ, ugyanis minden tagállam egy bírát küldhet. A bírák személyére a tagállamok tesznek javaslatot, megválasztásukra pedig Parlamenti Közgyűlésnek van hatásköre. A tagállamok három jelöltje közül választ egyet bírának a Közgyűlés szótöbbséggel. A bírákat hat évre választják, mód van azonban újraválasztásukra korlátlan számban, hivatalviselésük ideje viszont 70. életévük betöltésével lejár.²⁵ Ítélezési feladataik ellátása során nem a küldő államot képviselik, függetlennek és pártatlannak kell lenniük. Javadalmazásukat nem a tagállamoktól, hanem az Európa Tanácstól kapják. A Bíróság teljes ülése választja meg a Bíróság elnökét, két elnökhelyettesét és még két szekció elnökét. A bírák munkájukat öt szekcióba osztva végzik. A szekciókon belül háromtagú tanácsok működnek, amelyek feladata a panaszok szűrése. A Bíróság alapvetően héttagú kamarákban működik, legmagasabb

²¹ ELEK Balázs: *A jogerő a büntetőeljárásban*. Debrecen, Debreceni Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar Büntető Eljárásjogi Tanszék, 2012. 11.

²² Jonathan HERRING: *Criminal law. The basics*. London–New York, Routledge Taylor & Francis Group, 2010. 10–11.

²³ JONES and BARTLETT Learning: http://samples.jbpub.com/9781449652340/95207_CH01_FINAL.pdf.

²⁴ Az Európa Tanács 13 tagállama Rómában írta alá *Az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló Egyezményt* (továbbiakban Egyezmény), amely 1953-ban lépett hatályba. Az Egyezmény ún. első generációs jogokat rögzít, amelyeket – a korábban elfogadott emberi jogi nemzetközi dokumentumoktól eltérően – részletesen fejt ki. Az Egyezmény az emberi jogok védelme érdekében létrehozta a Bizottságot és a Bíróságot. Radikális újítása volt, hogy az oltalmazott jogok megsértése esetén közvetlenül az érintett egyén fordulhat jogsegélyért. Az elmúlt ötven évben fokozatosan bővült a védendő emberi jogok köre. Az EJE módosítása kiegészítő jegyzőkönyvek megalkotásával történik. Napjainkig már 14 kiegészítő jegyzőkönyv került elfogadásra. A 14. kiegészítő jegyzőkönyv Oroszország ratifikációjának hiányában még nem lépett hatályba, ezért a részes államok a jegyzőkönyv ideiglenes alkalmazása mellett döntöttek a 14bis jegyzőkönyv megalkotásával. L. FARKAS Henrietta Regina: A tisztességes eljárás főbb részjogosítványainak érvényesülése a büntetőperben (A magyar büntetőeljárás az európai emberi jogi bírászkodás mérlegén). *Büntetőjogi Szemle*, 2014/1. 12–13. <http://ujbtk.hu/farkas-henrietta-regina-a-tisztessages-eljaras-fobb-reszjogositvanyainak-ervenyesulese-a-buntetoperben/>.

²⁵ EJEB 22. cikk 1. pont, 23. cikk 1., 6. pont.

szintű fóruma a tizenhét tagú nagykamara. A Bíróság hatásköre kiterjed az Egyezmény értelmezésére és alkalmazására. Dönt a kérelmek elfogadhatóságáról, illetőleg érdemben is elbírálja azokat. Az illetékessége azokra az államokra terjed ki, amelyek a kötelező joghatóságát elismerték. Jelenleg az Egyezményben részes tagállamok általános érvénnyel ismerik el a Bíróság joghatóságát.²⁶ Az EJEB döntései nyilvánvalóan érdemi hatást gyakorolnak az Európai Unió tagállamainak büntető ítélkezésére a tisztességes tárgyalást (fair trial) biztosítandó jogcsokor (bundle of rights) egyes fontos elemeinek elvi deklarálásával.²⁷

Amint Paul Roberts és Jill Hunter rámutat, az angolszász jogrendű Egyesült Királyságban az európai emberi jogi ítélkezés, s annak büntetőjogi normái a Human Rights Act (emberi jogi törvény) 1998-as elfogadásával immár több mint egy évtizede érvényesülnek. Az EJEB gyakorlatának hatása a common law büntetőeljárássá számottevő és a folyamat nem zárult le; mindez megállapítható Anglia, Wales, Skócia és Észak-Írország hazai büntető ítélkezésére tekintettel is.²⁸

Látható ekként, hogy az európai emberi jogi bíraskodás hatása érdemi, és eseti döntései közvetlenül is irányt mutatnak a tagállamok büntető pervitelére, nem csak a kontinentális, hanem a common law rendszerben is az emberi jogi törvények elfogadása által.

Összegezve a hazai jogirodalom képviselőinek fogalom meghatározásait és figyelembe véve a külföldi jogirodalom nézeteit is, a büntetőeljárást leírhatjuk a törvény által részletesen szabályozott, az európai standardoknak is megfelelő, olyan láncolatossá cselekménysornak, melyet elsődlegesen az állam szervei folytatnak a bűncselekmény felderítése, az elkövető kézre kerítése és büntetőjogi felelősségre vonása érdekében. A processzus lényegét alkotja a célirányosság, valamint a múltbeli esemény rekonstrukciójára való törekvés. Az anyagi és alaki jog egymástól elválaszthatatlan, a konkrét büntetőjogi norma csak a büntetőeljáráásban érvényesülhet, ezért rendkívüli jelentőségű a szabályos eljárásmenet.

A büntetőeljárást már a történeti fejlődés kezdeteitől szabályok bástyázták körül. A jogfejlődés korai szakaszában, a nemzetségi társadalomban eleinte szokásjogi alapokon, majd később, az államalapítást követő időszakban szórványosan a királyi törvényi rendelkezéseiben határozták meg a felelősségre vonás módját. A hazai büntető eljárásjog gyakorlása kapcsán értékelhető és megbízható adatokkal csak az államalapítást követő időktől, Szent István király uralkodásától kezdődően rendelkezünk.²⁹ Az Árpád-házi királyok idején már elkezdődött a büntetőjogi felelősségre vonás szabályai egyes elemeinek törvénybe foglalása, mely sokszor az anyagi jogi normával együtt jelent meg a királyi dekrétumokban. Szent László király törvénye³⁰

²⁶ EJEB 32–33., 47. cikk.

²⁷ FARKAS H. R. i. m. 11–17.

²⁸ PAUL ROBERTS – JILL HUNTER (ed.): *Criminal Evidence and Human Rights. Reimagining Common Law Procedural Traditions*. Oxford, Hart Publishing Ltd., 2012. 1–2.

²⁹ DOBOS József: A büntetőeljárás történeti fejlődésének vázlata az 1896-os első kódexig. *Jogelméleti Szemle* 2003/3. 1. <http://jesz.ajk.elte.hu/dobos15.html>.

³⁰ Szent László Király Dekrétomainak Harmadik Könyve, 3. Fejezet a nádorispánról és az ő pecsétjé-

rendelkezett például az idézés legkorábbi formájának szabályozásáról, a pecsétküldésről (missio sigilli).³¹ Az eljárási szabályok betartása már ekkor nagy jelentőséggel bírt. Említhetjük itt az államalapítást követő évszázadok legelterjedtebb bizonyítási eljárását, az istenítéletet. A királyi dekrétum által részletesen szabályozott,³² szakrális jellegű tűzpróba esetén, melyet az egyház közreműködésével hajtottak végre, a próba eszközeit pap áldotta meg.³³ Áldás nélkül a próba nem biztosíthatta az isteni ítéletet. Az 1279-es budai zsinat rendelkezése folytán, mely megtiltotta a próbák eszközeinek papi áldását, a próba idővel meg is szűnt bizonyító eljárás lenni a büntetőperben. Láthatjuk tehát, hogy már a középkorban meghatározó volt az eljárás rendje a felelősségre vonás során.

A büntetőper szabályainak kodifikálására hosszú jogfejlődést követően csak a XIX. század végén került sor a Bp.-ben, az eljárási szabályok megtartása azonban a jogfejlődés során mindig jelentőséggel bírt és az egyes normák megsértése kihatással volt a bírói döntésre is.

Az eljárási szabályok érvényesülése központi jelentőségű, mert egyes súlyos perjogi hibák a bizonyíték kizárásához és a határozat megalapozatlanságához vezethetnek.

3. A bizonyítás fogalmának elméleti megközelítése

A bizonyítás a büntetőeljárás egyik központi eleme a valóságnak megfelelő tényállást elérni kívánó ítélkezés során. Törvényessége alapjaiban határozza meg a bírói ténymegállapítások helyességét. A törvényi rendelkezések helyes alkalmazásához, a dogmatikai kérdések pontos megvilágításához úgy gondolom feltétlen szükséges a jogintézmény történeti gyökereinek, elméleti hátterének a bemutatása.

A XIX. századi jogtudós, Vuchetich okfejtése szerint a büntetőeljárás három fő részből, a büntetőügy megismeréséből, a döntésből és a végrehajtásból tevődik össze.³⁴ A fogalom-meghatározásban a megismerési szakasz jelenti a bűncselekmény vizsgálatát és bizonyítását, a „bizonyosság” keresését a perben. Vuchetich kifejezetten a bűncselekményt említi, de nyilvánvaló, hogy az elkövető felderítése, megismerése is célja a bizonyításnak.

Angyal érvelése szerint a büntetőeljárás egyik célja annak megállapítása, hogy megnyílik-e az állam büntetőjogi igénye, azaz bűncselekmény megvalósult-e és azt ki követte el. A bizonyítás alatt azt a tevékenységet kell érteni, amely bizonyos ténykörülmények valóságára vagy valótlanúságára iránt a bíróban megfelelő meggyőződést ébreszt.³⁵

ről és hatalmáról.

³¹ HAJNIK Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád-és egyes-házi királyok alatt*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1899. 186.

³² Szent László király Dekrétomainak Második Könyve, 28. Fejezet a tüzes vas és forró víz próbájánál való tanuságról.

³³ HAJNIK i. m. 255.

³⁴ VUCHETICH i. m. 59–63.

³⁵ ANGYAL (1915) i. m. 314–323.

Hasonlóan fogalmaz Finkey, miszerint a bizonyítás lényege, hogy a bíróban a terhelt bűnössége vagy ártatlansága felől kialakítsa a meggyőződést.³⁶

Vámbérynél a bizonyítás azt a logikai műveletet jelenti, amelynek célja, hogy a bíróságban valamely tény vagy állítás bizonyosságának meggyőződését keltse.³⁷ Miként láthatjuk, a Bp. hatálya idején a jogtudomány jeles képviselői a bírói meggyőződést és a bizonyosság, az anyagi igazság megismerését, elérését a bizonyítás központi fogalmának tekintették. Következik ez a Bp. alapelveiből és rendszeréből, hiszen a kódex nem büntetőeljárás törvény, hanem kifejezetten bűnvádi perrendtartás, melyben a büntetőper jelentette azt a procedúrát, melyben az érdemi bizonyítás folyt az igazság felderítése és az elkövető bűnösségének tisztázása érdekében.

Kocsis a dialektikus materializmus alapjairól indulva a bizonyítás fogalmánál és jelentőségénél a „valóság uralmát” hangsúlyozza. A valóság a bírótól független, de a bíróság által megismerhető és elérhető.³⁸

Király a bizonyításon a bíróság, az ügyész, a nyomozó hatóság és más alanyok cselekményeinek azon sorát érti, amelyek arra irányulnak, hogy ismereteket nyújtsanak, illetve szerezzenek arról, hogy történt-e bűncselekmény, és annak ki az elkövetője. A bizonyításban hangsúlyos szerepet tulajdonít az ember gondolati tevékenységének, a megismerésnek, valamint a logikának is.³⁹ Fogalom-meghatározása igen szemléletes és osztható, tekintettel arra, hogy a megismerésnek, az emberi érzékelésnek, a racionalitásnak, a gondolati folyamatoknak igen jelentős szerep jut a bizonyításban a logika törvényei mellett.

Cséka Ervin szerint a bizonyítást a büntető jogalkalmazás részeként, a ténymegállapítási tevékenység alapvető módszerének kell tekinteni.⁴⁰ E megközelítés is hűen világítja meg a fogalmat, mert nyilvánvaló, hogy bizonyítás nélkül nem kerülhet sor ténymegállapításra.

Tremmel rámutat, hogy a büntetőeljárásban a ténykérdés elsődleges a jogkérdéshez képest, az érdemi tényállás pedig csak bizonyítás útján állapítható meg, ezért nem vitás, hogy a bizonyítás központi helyet foglal el a bűnügyekben. A bizonyítás lényegét taglaló szakirodalmi álláspontok szerteágazóak, olykor szembetűnően ellentétesek. Egyes szerzők (Finkey Ferenc, Vámbéry Rusztem) a logikai felfogást, középpontban a következtetéssel, mások (Plósz Sándor, Nagy Lajos) az eljárási cselekményeken alapuló processzuális felfogást képviselik. Vannak olyan szerzők (Kocsis Mihály, Farkas József) akik a bizonyítás pszichikai oldalát emelik ki, míg mások (Király Tibor, Erdei Árpád) az ismeretelméleti (gnosszeológiai) megközelítést tartják alapvetőnek. Megjegyzendő, hogy Király fogalom meghatározásában a megismerés mellett a processzuális szemlélet, az eljárás folyamat jellege is megjelenik. Tremmel, hasonlóan Erdeihez és Királyhoz, az ismeretelméleti alapokra helyezi a

³⁶ FINKEY i. m. 214.

³⁷ VÁMBÉRY i. m. 128–146.

³⁸ KOC SIS i. m. 13.

³⁹ KIRÁLY (2003) i. m. 220.

⁴⁰ CSÉKA ERVIN: *A büntető ténymegállapítás elméleti alapjai*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1968. 213–221.

hangsúlyt. Álláspontja szerint a bizonyítás a büntetőeljárásban olyan megismerési folyamat, amely a konkrét ügyben a büntetőjogilag jelentős, túlnyomórészt múltbeli tényállásnak az eljáró hatóság, végső soron a bíróság általi, a valósággal adekvát megállapítására irányul és a bizonyítékok összegyűjtésével, vizsgálatával és mérlegelésével kapcsolatos tevékenységben realizálódik.⁴¹ Érvelése szerint hatályos jogunk bizonyítási rendszere a nem teljesen szabad modellbe tartozik, ezt támasztja alá a törvény számos részletszabálya.⁴² A szerző gondolatait még az 1973. évi I. törvény hatálya idején foglalta össze, de nyilvánvalóan irányadónak tekinthető érvelése a hatályos eljárási törvény rendelkezéseivel összevetve is. A bizonyítási eszközök és bizonyítási eljárások taxatív meghatározása, a bizonyítékok felhasználásának egyes törvényi korlátai, a bizonyítás törvényessége, valamint a mérlegelés logikumának megtartása mind olyan kötöttséget jelentenek, mely a részben szabad, másképp fogalmazva a vegyes modellben helyezik el bizonyítási rendszerünket.⁴³ Tremmel rámutat arra is, hogy a bizonyíték lényegét megközelíthetjük egyrészt ontológiai aspektusból, mely nézet szerint a bizonyítékok mint ontológiai jelenségek önmagukban valóban tények, objektív jelenségek, függetlenül a hatóság tudatától. A logikai megközelítés szerint a bizonyítékok a büntetőeljárásban is logikai érvenként, argumentumként szerepelnek. A gnosszeológiai aspektus szerint a bizonyítékok lényegét ismeretelméleti vonatkozásban kell keresnünk. A normatív nézet szerint pedig a bizonyítékok, mint jogintézmények vizsgálhatók. A szerző definíciója szerint a bizonyítékok a büntetőeljárásban a ténybizonyítás lényegét alkotó konkrét és potenciális adatok, azaz olyan adatok, amelyek büntetőjogilag releváns tényekre vonatkoznak, s amelyeket a törvény által megengedett forrásból szereznek be.⁴⁴ Tremmel megkülönbözteti az eredeti és származékos, a személyi jellegű és a tárgyi, a terhelő és mentő, valamint a közvetlen és a közvetett bizonyítékokat. Az eredeti bizonyíték esetén az adatforrás eredeti, elsődleges, a származékos azonban áttételes jellegű, másodlagos, harmadlagos. Személyi jellegű a bizonyíték, mely pszichikus, tudati visszatükröződéssel alakul, a tárgyi bizonyíték ezzel szemben nem tudati, hanem anyagi formában jelenik meg a külvilágban. A terhelő és mentő bizonyítékok felosztása azzal áll összefüggésben, hogy a konkrét bizonyítékok alapján megállapítható tények az eljárás alá vont terhelte szempontjából terhelő, vagy mentő tények-e, illetve enyhítő vagy súlyosító körülményeket alapozhatnak-e meg. Közvetlennek minősül a bizonyíték, ha a törvényes forrásból merített adat magára a büntetőjogilag releváns tényre vonatkozik, ezért a közvetlen bizonyítékok elfogadása esetén nyomban megállapítható a büntetőjogilag releváns tény. A közvetett bizonyíték esetén azonban a törvényes forrás közvetlen adat közvetlenül nem magára a büntetőjogilag meghatározó tényre vonatkozik, hanem csak azzal valamilyen kapcsolatban, összefüggésben álló más, „közbenső” tényre.⁴⁵

⁴¹ TREMMEL i. m. (2001) 207–212., valamint lásd még TREMMEL Flórián: *Bizonyíték a büntetőeljárásban*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2006. 59.

⁴² TREMMEL (2006) 214.

⁴³ Ld. például Be. 76. § (1) bekezdés, 78. § (4) bekezdés, 82. § (2) bekezdés, 117. § (2) bekezdés, 119–125. §§.

⁴⁴ TREMMEL (2006) i. m. 75–79.

⁴⁵ TREMMEL (2001) i. m. 220–221.

A közvetett bizonyítás különösen fontos alkotóeleme a helytálló, törvényes ténybeli következtetésnek, s a később részletezett tudati struktúrák megjelenése folytán a bírói meggyőződésnek, a bíraskodás szubjektív elemeinek is.

Megkülönböztethetünk pertechnikai és logikai értelemben vett közvetett bizonyítást. Perviteli szempontból közvetett a bizonyítás, ha nem az eljárást folytató bíróság, hanem erre kiküldött bíró közreműködésével, vagy megkeresett bíróság útján kerül sor. A logikai értelemben vett közvetett bizonyítás alapja az, hogy minden pozitív állításnak van negatív hatása is, azaz szükségszerűen kizárja a megállapított tényekkel ellentétes tényeket, ez nevezhetjük logikai igazságnak is. A közvetett bizonyítás két alapvető formája az apagogikus és a diszjunktív bizonyítás. Az előbbi kategorikus következtetéseket alapoz meg akkor, amikor két, egymást teljesen kizáró tényt fogalmaz meg. A büntetőügyben azonban tipikusan diszjunktív jellegű a közvetett bizonyítás, mert rendszerint az ügyben felmerülő lehetőségeket egyenként kell cáfolni. A közvetett bizonyításnál nem vitásan a bizonyítást jellemező megismerési folyamat összetettebb és bonyolultabb, mint a közvetlen bizonyítás során. A kétségtelenül bonyolult logikai folyamat során az elérhető incidiumoktól, mint átmeneti tényektől kell eljutnia a bírónak, sokszor többlépcsős folyamat során a kétséget kizáróan bizonyítható, „végleges tényekig”. Tremmel elveti a bírósági határozatokban is gyakran hivatkozott, valójában eredendően Visinszkijtól származtatható „láncolat” metaforát,⁴⁶ s helyette a közvetett bizonyítékok szinergiája mellett foglal állást, rámutatva arra, hogy a közvetlen bizonyítékokat hordozó ügyekben is jelentőséggel bír a közvetett bizonyítás.⁴⁷ A láncolat elmélet szerint a közvetett bizonyítékok egymás közötti összefüggésének olyan jellegűnek kell lenni, hogy ezek valamennyien egy láncolatot alkossanak, egyetlen láncszem elvesztése esetén széthullik az egész lánc. Tremmel ezt vitatja s álláspontját osztom én is. A bizonyítékok láncolatos kapcsolódása sok esetben valóban megállapítható, de egyes bizonyítékok akár eljárásjogi okból való kirekesztése, akár tartalmi okból történő elvetése még nem feltétlen töri meg a bizonyíték-értékelés folyamatának logikai rendjét.

A bizonyítási eszközt meg kell különböztetni a bizonyítéktól. A bizonyítási eszköz (pl. a terhelt vallomása, a tanúvallomás) a perrendi formaságok megtartása mellett az eljárási mód, eszköz a bizonyíték beszerzésére, a bizonyíték pedig maga a bizonyítási eszközből származó információ, azaz személyi bizonyítéknál maga a vallomás tartalma. Az ítélkezési tapasztalatok alapján megállapítható, hogy a bírói gyakorlat határozatainak indokolásában is használja a személyi és tárgyi, a terhelt és mentő, valamint a közvetlen és közvetett bizonyíték fogalmát, mely utóbbi különösen a helyes ténybeli következtetések bonyolult logikai folyamatában játszik jelentős szerepet. Tremmel okfejtése szerint bizonyítékká csak törvényes forrásból származó adat válhat.

Az nem kétséges, hogy felhasználni csak törvényes bizonyítékot lehet. Álláspontom szerint azonban a törvénynek mindenben meg nem felelő eljárás még nem feltét-

⁴⁶ Ld. Januarjevics Andrej VISINSZKIJ: *A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1952. 328.

⁴⁷ TREMMEL (2006) i. m. 103–127.

len zárja ki, különösen az eljárási szabályoktól eltérve felvett bizonyítékból származó közvetett bizonyíték felhasználását. Sok esetben csak a bírósági eljárás fakultatív, fellebbezési szakaszában derül fény arra, hogy valamely bizonyíték oly mértékben törvénytelen, hogy a tényállás alapját nem képezheti. A törvénytelen bizonyíték azonban, ha hibásan is, de megalapozta a vádemelést, sőt sokszor az első fokú ítéletet is, és a korrekcióra csak a jogorvoslati eljárásban kerül sor. Ilyen esetben vajon kimondhatjuk-e, hogy a bizonyíték létre sem jön, amikor számos, bár jogerővel nem bíró joghatást váltott ki (pl. kényszerintézkedések, nyomozás, vádemelés, első fokú marasztalás stb.)?

A kérdés elemzése már átvezet a bizonyítási tilalmak témakörébe. Farkas Ákos kiemeli monográfiájában, hogy a büntetőeljárásban az igazság kiderítése nem történhet minden áron. A törvényi bizonyítási tilalmak érinthetik a bizonyítás tárgyát, eszközét, módszerét, valamint a bizonyítás értékelését. Mindezek közül a bizonyítékok értékelése váltotta ki a legtöbb vitát a szakirodalomban. A fő kérdést az jelenti, hogy a jogellenesen beszerzett, de egyébként hitelt érdemlő bizonyítékot miként lehet felhasználni a büntetőeljárásban. Farkas Ákos Berry Shanks⁴⁸ nyomán világítja meg, hogy az USA-ban e kérdéskört a „mérgezett fa gyümölcse” doktrína (fruit of poisonous tree doctrine) névvel illetik. Korábban eme elv alapján a bírói gyakorlat egyértelműen kizárta a törvénytörő bizonyíték felhasználását, az utóbbi évtizedekben azonban változott az ítélkezés a teljes elutasítástól a felhasználhatóságig terjedően. A jelenlegi gyakorlat nem utasítja el teljesen a „mérgezett” bizonyíték felhasználását. Az angol bírói gyakorlat szerint, ami releváns és igaz, az bizonyítékként elfogadható, azonban az erőszakkal, megvesztegetéssel, törvénytelen taktikai trükkökkel vagy hamis tények beállításával beszerzett bizonyítékokat az angol ítélkezés sem fogadja el döntése alapjául.

A „mérgezett fa gyümölcse” elvével szemben az „ezüsttálca” elve csupán korlátozza, enyhíti a jogellenes bizonyíték továbbhatását, mert lényegében azt rögzíti, hogy az eljárás korábbi szakaszában, illetve alsóbb fokú szervek által beszerzett jogellenes bizonyíték az adott eljárási szakaszban nem használható fel. Az eljárás későbbi szakaszában, illetőleg a magasabb fórum közbelépése során, ha egyáltalán megismételhető bizonyítási cselekményről van szó, a törvénytörő mozzanatok mellőzésével, a bizonyítás szabályos felvételével azonban a beszerzett bizonyíték már felhasználhatóvá válik. Erre tipikus példa a hazai perjogban a másodfokú bíróságnak az 1998. évi XIX. törvény (Be.) 353. § (1) bekezdésében írt jogköre, mely szerint bizonyítást folytathat eljárási szabálysértés orvoslása érdekében is. Az ezüsttálca elvéből vezethető le, hogy a törvénytörően beszerzett bizonyítékból megismerhető közvetlen, vagy abból származó bizonyíték felhasználásának rendszerint nincs akadálya. Hatályos eljárási jogunk nézetem szerint az ezüsttálca elvének alkalmazásához közelít, mert a súlyosan törvénytörő közvetlen bizonyítékot kizárja az értékelés köréből, azonban az abból származó, akár személyi, akár tárgyasult bizonyíték felhasználásának már nem látja akadályát, e közvetlen, vagy származékos bizonyíték mintegy

⁴⁸ Ld. SHANKS Barry: Comparative Analysis of the Exclusionary Rules and Its Alternatives. *Tulana Law Review*, Vol. 57. No.3., 1983. 648–681.

„ezüsttálcán” kerül felkínálásra. Példaként említhető, hogy ha egy terhelttől, vagy tanútól erőszakkal, fenyegetéssel kényszerítenek ki vallomást arról, hogy hol található a megölt sértett holtteste, maga a személyi bizonyíték (azaz a vallomás tartalma) nem képezheti bizonyíték-értékelés alapját, azonban a vallomás adatai alapján a hatóság által megtalált holttest, valamint az azt vizsgáló szakvélemény már felhasználható bizonyítékot jelent. Nem kétséges, hogy a bizonyítás tilalmak, különösen a „mérgezett fa gyümölcse” doktrína érdemi akadályát képezhetik a valóságnak megfelelő, különösen az anyagi igazságot jelentő tényállás megállapításának. Az ezüsttálca elve nem vitásan kisebb gátat emel, ezért egyet kell értenünk elfogadásával.

Az amerikai joggyakorlat alapján beszélhetünk továbbá „féloldalasan kizárt” bizonyítékokról, melyek a védelem jogainak sérelmével beszerzett bizonyítás a vád számára nem használható fel, a védelem, azonban utólag elfogadva a sérelmet, a maga javára felhasználhatja azt.⁴⁹ E bizonyítási tilalomban akként gondolom, hogy részben a favor defensionis (a vádlottnak nyújtott kedvezmény) elve fogalmazódik meg. Ha ugyanis a bizonyíték mentő, s a vádlott felmentéséhez vezethet, nem jelenthet számára sérelmet, hogy törvény ellenére szerzett bizonyítékon alapul a számára kedvező döntés.

Tremmel megkülönbözteti a bizonyítékok jogellenességének különböző fokozatait, mint a pertechnikai–formális előírások megszegése, egyes eljárási kellek, biztositékok elhagyása, a bizonyíték tartalmát is érintő hiányosságok, a Be.-ben írt bizonyítási tilalmak megszegése, valamint alkotmányos rendelkezésekbe, illetve a büntető törvénybe ütköző módon való bizonyítékszerzés.⁵⁰ Egyes eljárási szabálysértések az adott bizonyíték tekintetében abszolút jelleget öltve, kizárják a bizonyíték felhasználását. Nyilvánvalóan erőszakkal, kényszerrel, bűncselekmény útján, vagy más tiltott módon, avagy az eljárásban résztvevők eljárási jogainak lényeges korlátozásával beszerzett bizonyíték nem képezheti érdemi értékekés alapját.⁵¹ Példaként hozható fel erre, ha a vallomást erőszakkal, fenyegetéssel, kényszervallatást megvalósítva csikarják ki. A más, tiltott mód, olyan krimináltaktikai eszköz alkalmazását jelenti, mely alapvetően sérti a tisztességes eljárás európai standardok és az Alaptörvény által is megkövetelt elveit, ilyen lehet a terheltnek hamis, „beugrató” adatok közlése, a valóságtól teljesen eltérő nyomozás-állás elétárása. A törvény külön rendelkezése szerint nem használható fel valósan fennálló mentességi oknál a tanúvallomás, ha a tanút nem figyelmeztették a mentességi jogára, vagy a terhelti vallomás, ha nem történt kioktatás a Be. 117. §-ában foglaltak szerint a hallgatási jogra. Vannak azonban kisebb súlyú eljárási szabálysértések is, melyekhez a bírói gyakorlat nem társít kizáró körülményt, példaként hozható fel, ha a bíróság nem figyelmezteti a vallomástétel jogával élő vádlottat arra, hogy mást bűncselekmény elkövetésével hamisan nem vádolhat [Be. 117. § (4) bekezdés].

Farkas Ákos rögzíti, hogy a bizonyítás a múltban megtörtént és a törvény által büntetni rendelt esemény tisztázására irányul, mely során két szorosan összefüggő

⁴⁹ HERKE–FENYVESI–TREMMEI i. m. 147.

⁵⁰ TREMMEL (2001) i. m. 278–279.

⁵¹ Ld. Be. 78. § (4) bekezdés.

főkérdést – a ténykérdést, hogy valójában mi történt és a jogkérdést, hogy a cselekmény miként minősül – kell bizonyítani.⁵²

Bócz igen szemléletesen mutatja be, hogy a büntető igazságszolgáltatás, igazodva a modern társadalmak változásaihoz, a „kézművességről” a „nagyüzemi” működésmódra tért át.⁵³ Mindez nyilvánvalóan irányadó a bizonyítékok beszerzésére, és a bizonyítási eljárások rendjére is, figyelembe véve a tudomány forradalmi fejlődését és jelenlegi állását.

Amint láthattuk, az egyes szerzők más-más megközelítésből határozzák meg a bizonyítás fogalmát. Nyilvánvalóan az eltérő korok, a büntetőeljárás rendszer változásai, az alapelvek módosulása, az anyagi igazság kiderítését célul tűző elvek átalakulása, a processzuális igazsággal való megelégedés felé közeledés mind forrásai annak, hogy a bizonyítást más-más aspektusból világítják meg.

Összegezve a jogelméleti álláspontokat, álláspontom szerint a bizonyítás megfogalmazható egy olyan megismerési-gondolati folyamatként, mely a múltban lezajlott, büntetendő cselekmény és elkövetőjének tisztázására, felderítésére irányul a törvényben meghatározott eljárásrend mellett. Király és Tremmel álláspontját osztom, miszerint a bizonyítás lényegi eleme a megismerés, mely folyamatban természetesen jelentős szerepet játszanak a logika szabályai, különösen a közvetett bizonyításnál, valamint a bizonyítás eljárásrendje, a bírói meggyőződés, a pszichológiai tényezők is hangsúlyosak.

Kitekintve az angolszász jogrendszerre (common law), Delmas-Marty és Spencer nyomán megállapíthatjuk, hogy a bizonyítékok szabályozása jelentősen szigorúbb, mint a szomszédos európai, kontinentális jogrendszerekben. Ennek ellenére a gyakorlat nem követi mindig mereven a szabályokat, különösen a vádlotti beismerő vallomás tekintetében.⁵⁴ A szigorú szabályozás alapja úgy látom elsősorban a „mérgezett fa gyümölcsének” doktrínája, melyet a már idézettek szerint azonban az utóbbi évtizedek gyakorlata kezd áttörni az „ezüsttálca” elve felé.

Bradley a common law és a kontinentális jogrendszert összevetve állapítja meg, hogy mind az angolszász, mind a kontinentális jogrendszer bír előnyökkel, de hátrányokkal is. Okféjtése szerint a kontinentális jog – nyilván annak részeként a bizonyítási szabályok és a bizonyítási tilalmak, valamint a különféle módon érvényesülő bizonyosság keresés folytán – hatékonyabb, mint az angolszász perjog.⁵⁵

Úgy látom, hogy a bizonyítás elméleti kérdései hangsúlyosak a dogmatikai értelmezés során is, a törvény egyes rendelkezései ugyanis csak az általánosan érvényesülő elvekkel összhangban alkalmazhatók olyan hatékonyan, mely elvezetheti a bírót alapvető céljához, a megalapozott, a valóságnak megfelelő, s remélhetően igaz tényállás megállapításához.

⁵² FARKAS-RÓTH i. m. 134.

⁵³ Bócz Endre: *Büntetőeljárás jogunk kalandjai. Sikerek, zátonyok, vargabetűk*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2006. 129.

⁵⁴ Mireille DELMAS-MARTY – R. John SPENCER (eds.): *European Criminal Procedures*. Cambridge, University Press, 2002. 594.

⁵⁵ M. Craig BRADLEY: *Overview*. In: M. Craig BRADLEY (ED.): *Criminal Procedure. A Worldwide Study*. Second Edition. (ed), Durham, North Carolina, Carolina Academic Press, xvii- xxvii.

4. Záró gondolatok

Büntetőeljárás nélkül nincs büntetőjogi felelősségre vonás, a büntető anyagi jogi norma csak a büntetőeljárás rendszerében, folyamatában kelhet életre. A büntetőeljárásnak szerves, lényegi része a bizonyítás, azaz a múltban történt esemény olyan szintű megismerése, mely elvezetheti a bírót a tényállás megállapításához, és ezáltal annak eldöntéséhez, hogy a vádlott bűnös, vagy nem. A büntetőeljárás és a bizonyítás elméleti háttere, a történeti gyökerek megvilágítása álláspontom szerint kedvező irányba orientálhatja mind a jogalkalmazót, mind a jogtudománnyal foglalkozó szakembert, de nem lehet haszontalan a jogkereső állampolgárok számára sem az alapvető bizonyítási kérdések megismerése.